

Opetus- ja kulttuuriministeriölle
Viite: VN/7020/2024-OKM-103

Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto Arene ry:n lausunto Tekoäly ja tekijänoikeus: Vastuullinen tekoälyn kehittäminen ja käyttö

Arene kiittää mahdollisuudesta lausua opetus- ja kulttuuriministeriön tekijänoikeusasioiden neuvottelukunnan pienryhmätyöskentelyn loppuraportista Tekoäly ja tekijänoikeus: Vastuullinen tekoälyn kehittäminen ja käyttö. Loppuraportti kokoaa eri näkökulmia vastuullisen tekoälyn kehittämiseen ja hyödyntämiseen sekä ehdotuksia yhteisten toimintatapojen jatkovalmistelun pohjaksi. Arene tarkastelee lausunnossaan ehdotuksia erityisesti korkeakoulutuksen, tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoiminnan sekä tekoälyosaamisen näkökulmista.

Lausunnon tiivistelmä

Arene pitää loppuraporttia hyvänä lähtökohtana vastuullisen tekoälyn kehittämisen ja käytön jatkotyölle. Yhteisten toimintatapojen tulee vahvistaa tekijänoikeuksien ja luovan työn suojaa sekä turvata samalla tutkimuksen, koulutuksen ja innovaatioiden kehittämisedellytykset. Tavoitteena tulee olla selkeä vastuunjako, läpinäkyvä datanhallinta ja käytännössä sovellettava ohjeistus, jotka lisäävät oikeusvarmuutta koko tekoälyn arvoketjussa.

Arene pitää erityisen tärkeinä teknologiaryhmän painotuksia laadukkaasta ja eettisestä datasta, metadatasta, oikeuksienhallinnasta ja toimivasta lisensoinnista sekä juridiikkaryhmän esiin nostamaa tarvetta yhteisille tulkinnoille. Jatkovalmistelussa huomio tulee kohdistaa ehdotusten käytännön toteutettavuuteen ja vaikutuksiin tutkimuksessa, opetuksessa ja tekoälyn hyödyntämisessä. Ammattikorkeakoulujen soveltava TKI-toiminta ja tiivis yritysysteisty edellyttävät, että tieteellisen tutkimuksen tekstin- ja tiedonlouhinnan oikeus sekä julkisen ja yksityisen sektorin tutkimusyhteistyön toimintaedellytykset tunnistetaan selkeästi.

Tekoälylukutaito on sekä digitaalinen perusvalmius että ammatillinen ja alakohtainen työelämätaito. Korkeakoulutuksessa siihen kuuluvat myös data- ja medialukutaito, kriittinen ajattelu, lähteiden arviointi, tulosten validointi sekä tekijänoikeuksien, tietosuojan ja eettisten kysymysten ymmärtäminen. Osaamisen kehittämisen tulee näkyä opetussuunnitelmissa, opetuksessa, arvioinnissa ja henkilöstön osaamisen kehittämisessä.

Kansallisten pelisääntöjen tulee olla yhteen toimivia EU-sääntelyn ja kehittyvien standardien kanssa. Ohjeituksessa on tärkeää erottaa tekoälymallien kouluttaminen, jatkokouluttaminen, hakuperustaiset ratkaisut ja tekijänoikeudella suojatun aineiston käsittely valmiilla tekoälypalveluilla. Myös tekoälysisällön merkitsemiseen tarvitaan selkeät ja suhteelliset periaatteet, jotka vahvistavat läpinäkyvyyttä ja säilyttävät sisältöjen käytettävyyden.

Kommentit ja täydentävät huomiot loppuraportissa esitettyihin näkemyksiin ja ehdotuksiin

Loppuraportissa tunnistetut laadukkaat ja eettiset datasetit, lisensointi, avoin dialogi, tekoälylukutaito, läpinäkyvyys ja oikeuksienhallinta muodostavat toimivan rungon jatkovalmistelulle. Ammattikorkeakoulujen näkökulmasta jatkotyössä kannattaa vahvistaa erityisesti käytännön toteutettavuutta, tutkimus- ja innovaatiotoiminnan oikeusvarmuutta sekä toimijoiden vastuiden selkeyttä.

Teknologiaryhmän ehdotukset ja vastuullinen datanhallinta

Arene suhtautuu myönteisesti teknologiaryhmän ehdotuksiin. Tekoälyn kehittämisessä datan laatu muodostuu teknisestä laadusta, sisällöllisestä tarkoituksenmukaisuudesta, laillisesta alkuperästä, riittävästä metadatasta ja aineiston elinkaaren dokumentoinnista. Näiden tekijöiden vahvistaminen tukee tekoälyratkaisujen luotettavuutta, läpinäkyvyyttä ja selitettävyyttä sekä helpottaa oikeuksien hallintaa.

Vastuullisen datanhallinnan jatkotyössä FAIR-periaatteet tarjoavat käyttökelpoisen perustan tekoälyvalmiin datan löydettävyydelle, saavutettavuudelle, yhteen toimivuudelle ja uudelleenkäytettävyydelle. Alkuperäiskansoja koskevan datan ja tiedon hallinnassa CARE-periaatteet täydentävät tätä näkökulmaa korostamalla yhteisöllistä hyötyä, määräysvaltaa, vastuuta ja etiikkaa. Näiden periaatteiden huomioiminen myös tekoälyn kehityksessä tukee läpinäkyviä ja vastuullisia käytäntöjä. Toimeenpanon valmistelussa tarvitaan lisäksi arvio käytännön toteutuksesta, tarvittavista resursseista ja eri toimijoihin kohdistuvista vaikutuksista.

Juridiikkaryhmän havainnot, tutkimusorganisaatiot ja tekoälyn käyttötavat

Arene pitää juridiikkaryhmän tunnistamia yhteisiä lähtökohtia perusteltuina. Käytännön ohjeistuksessa on tärkeää kuvata ymmärrettävästi, miten laillisesti saatavilla oleva aineisto, oikeuksien pidätykset, lisensointi ja tekijänoikeuden rajoitussäännökset suhteutuvat tekoälyn eri käyttötapoihin. Selkeä kokonaisuus auttaa tekoälyn kehittäjiä, käyttäjiä ja oikeudenhaltijoita tunnistamaan omat oikeutensa ja velvollisuutensa.

Tekijänoikeuslain 13 b §:n 2 momentti antaa tutkimusorganisaatioille mahdollisuuden valmistaa laillisesti saatavilla olevista teoksista kappaleita tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaa tekstin- ja tiedonlouhintaa varten. EU:n tekijänoikeussäntely tunnistaa myös tutkimusorganisaatioiden julkisen ja yksityisen sektorin kumppanuudet. Kansallisissa pelisäännöissä nämä lähtökohdat voidaan tehdä näkyviksi tavalla, joka tukee ammattikorkeakoulujen soveltavaa tutkimusta ja työelämäyhteistyötä.

Lisensointiratkaisuja on perusteltua kehittää tilanteisiin, joissa aineiston hyödyntäminen perustuu oikeudenhaltijan lupaan. Ratkaisujen tulee olla teknisesti toteuttamiskelpoisia, kustannuksiltaan oikeasuhtaisia ja yhteentoimivia eurooppalaisten käytäntöjen kanssa. Suorat ja kollektiiviset lisensointiratkaisut voivat tarjota tähän erilaisia toimintamalleja.

Mahdollisten uusien lakisääteisten korvaus- tai hyvitysmekanismien valmistelussa tarvitaan perusteellinen vaikutusarviointi. Arvioinnissa tulee tarkastella korvausten kohdentumista oikeudenhaltijoille, järjestelmän hallinnollisia kustannuksia sekä vaikutuksia tutkimukseen, innovaatioihin ja tekoälyratkaisujen kehittämiseen. Kansallisten ratkaisujen tulee tukea Suomen toimintaympäristön kilpailukykyä ja yhteentoimivuutta EU:n sisämarkkinoilla.

Korkeakoulusektorilla tarvitaan lisäksi selkeä linja tekijänoikeudella suojatun aineiston käsittelystä valmiissa tekoälypalveluissa. Mallin kouluttaminen ja käyttäjän palveluun syöttämän aineiston käsittely ovat eri käyttötapoja, joten niiden oikeusperustaa ja riskejä on perusteltua tarkastella erikseen. Palveluntarjoajan käytäntö, jossa käyttäjän syötteet rajataan mallin koulutuksen ulkopuolelle, on yksi arviointiin vaikuttava seikka. Kokonaisarvioon kuuluvat lisäksi aineiston käyttöoikeus, käyttötarkoitus, palveluehdot, tietosuoja, salassapito ja aineiston mahdollinen jatkokäyttö.

Generatiivinen tekoäly muuttaa nopeasti tapoja, joilla tekstiä, kuvaa, ääntä ja muuta sisältöä tuotetaan. Kehitys korostaa tarvetta selkeyttää ihmisen luovan panoksen ja alkuperäisyyden merkitystä tekoälyavusteisten tuotosten tekijänoikeudellisissa arvioinnissa. Jatkovalmistelussa on tärkeää muodostaa mahdollisimman yhdenmukaiset tulkinnat ihmisen luovan työn, tekoälyavusteisen työn ja pitkälle automatisoidusti tuotetun sisällön suhteesta. Selkeät periaatteet tukevat sekä oikeudenhaltijoiden asemaa että tekoälyn vastuullista hyödyntämistä.

Läpinäkyvyys, merkitseminen ja vastuut tekoälyn arvoketjussa

Arene kannattaa tekoälyn käytön läpinäkyvyyttä. Tekoälysisällön merkitsemisessä toimiva lähtökohta on suhteellisuus. Tieto tekoälyn olennaisesta roolista tuodaan esiin erityisesti silloin, kun se vaikuttaa sisällön aitouden, luotettavuuden, tekijöiden tai käyttötarkoituksen arviointiin. Yhteiset ja ymmärrettävät kriteerit tukevat käyttäjien luottamusta ja tekevät avoimuudesta luontevan osan sisällöntuotantoa. Vastuunjaossa lähtökohtana on toimijan tosiasiallinen mahdollisuus hallita kyseistä dataa, mallia tai käyttötapaa.

EU-tason yhdenmukaisuus ja pelisääntöjen käytännön toteutus

Kansalliset pelisäännöt täydentävät parhaimmillaan EU:n tekoäly- ja tekijänoikeussäätelyä ja tukevat yhteen toimivia eurooppalaisia käytäntöjä. Jokaisen uuden toimintatavan yhteydessä on syytä arvioida toteutettavuus, hallinnollinen kuormitus sekä vaikutukset tutkimukseen, koulutukseen, yritysysteistyöhön ja innovaatioihin. Selkeä, suhteellinen ja roolipohjainen ohjaus antaa korkeakouluille ja muille toimijoille ennakoitavan perustan vastuulliselle tekoälyn käytölle.

Muut vastuullisen tekoälyn kehittämistä ja käyttöä koskevat huomiot

Tekoäly-, data- ja medialukutaito ammatillisena työelämävalmiutena

Tekoälylukutaito on korkeakoulutuksessa ammatillinen ja alakohtainen työelämävalmius. Eri aloilla tarvitaan erilaista ymmärrystä tekoälyn toimintaperiaatteista, mahdollisuuksista, rajoitteista ja vaikutuksista. Tekoälylukutaito kytkeytyy tiiviisti datalukutaitoon ja medialukutaitoon, sillä vastuullinen käyttö edellyttää kykyä arvioida aineistoja, lähteitä, tekoälyn tuottamia tuloksia ja niiden luotettavuutta.

Korkeakoulutuksessa osaamista on perusteltua vahvistaa systemaattisesti sekä opiskelijoiden että henkilöstön osalta. Tavoitteena on edistynyt osaaminen, jossa tekoälyä käytetään oman alan työvälineenä, tuloksia arvioidaan kriittisesti ja käyttö yhdistyy tekijänoikeuksien, tietosuojan, etiikan ja tiedon luotettavuuden ymmärtämiseen. Tekoälyosaamisen paikka on opetussuunnitelmissa ja jatkuvan oppimisen tarjonnassa.

Vastuullinen käyttö rakentuu organisaation, opetuksen ja opiskelun tasoilla. Organisaatio mahdollistaa ja ohjaa turvallista käyttöä, opetus kehittää tekoälylukutaitoa ja varmistaa osaamisen arvioinnin, ja opiskelija käyttää tekoälyä oppimisen sekä oman alan työelämävalmiuksien tukena. Tehtävä- ja käyttötilannekohtainen ohjaus tekee odotukset läpinäkyviksi ja tukee opiskelijan omaa ajattelua, toimijuutta ja vastuunottoa.

Vastuullinen tekoäly koulutuksessa, arvioinnissa ja TKI-toiminnassa

Tekoälyn vastuullinen hyödyntäminen perustuu ihmisen toimijuuteen, kriittiseen ajatteluun ja osaamisen varmistamiseen. Koulutuksessa arvioinnin tehtävänä on tuottaa luotettava kuva opiskelijan osaamisesta ja oppimisprosessista. Tekoälyä voidaan hyödyntää ideoinnissa, tiedonhaussa, analyysissä, palautteessa ja muissa työvaiheissa silloin, kun käyttötapa palvelee tehtävän tavoitetta ja siitä annettu ohjaus on selkeä.

TKI-toiminnassa vastuullisuus kattaa datanhallinnan, tekijänoikeudet, tietosuojan, tutkimuksen toistettavuuden, ihmisen tekemän arvioinnin sekä tekoälyratkaisujen tarkoituksenmukaisen käytön. Ammattikorkeakoulujen työelämälähtöinen TKI-toiminta tarjoaa käytännön ympäristön luotettavien ja eettisten tekoälyratkaisujen kehittämiseen yhdessä yritysten ja julkisten toimijoiden kanssa. Kokonaisuuteen kuuluu myös tekoälyn ympäristövaikutusten huomioiminen organisaatio- ja käyttäjätasolla.

Pienten kielialueiden tekoälykehityksen toimintaedellytykset

Suomen- ja ruotsinkielisten sekä muiden Suomessa käytettävien pienten kielten asema tulee huomioida tekoälyä ja tekijänoikeuksia koskevassa jatkovalmistelussa. Laadukkaan, luotettavan ja oikeudellisesti kestäväällä tavalla hyödynnettävän aineiston saatavuus vaikuttaa mahdollisuuksiin kehittää kieli- ja kulttuuriympäristöömme soveltuvia tekoälyratkaisuja.

Lisensointi-, dokumentointi- ja mahdollisia korvausratkaisuja arvioitaessa tulee tarkastella myös niiden vaikutuksia kotimaisten ja eurooppalaisten tekoälymallien kehittämiskustannuksiin ja saatavuuteen. Tavoitteena tulee olla toimintaympäristö, jossa oikeudenhaltijoiden oikeudet, laadukkaan datan saatavuus ja pienten kielialueiden teknologinen kehitys tukevat toisiaan.

Yhteiset periaatteet ja korkeakoulujen oma soveltaminen

Yhteiset kansalliset periaatteet voivat vahvistaa oikeusvarmuutta, osaamista, eettisyyttä, vastuullisuutta, läpinäkyvyyttä ja tietosuojaa. Korkeakoulut soveltavat niitä omissa koulutusaloissaan, tutkimusympäristöissään ja työelämäyhteistyössään. Näin syntyy yhtenäinen vastuullisuuden perusta, jonka rinnalla säilyy pedagoginen, alakohtainen ja tutkimuksellinen harkinta. Ammattikorkeakoulujen näkökulman mukanaolo jatkovalmistelun seuraavissa vaiheissa tukee ratkaisujen käytännön toimivuutta.

Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto Arene ry

Jari Multisilta

Anna Välimaa

puheenjohtaja

toiminnanjohtaja